

Γραμματεία Ύστερης
Αρχαιότητας
Μάθημα 9^ο-10^ο:
Μοναστική βιογραφία:
Ο πρώτος ερημίτης

Διδάσκων: Μάριος Βάλβης-Γερογιάννης, Δρ. Φιλολογίας
(Πανεπιστήμιο Πατρών, Τμήμα Φιλολογίας,
μάθημα επιλογής Ζ' εξαμήνου)

Αθανάσιος Αλεξανδρείας (295-373 μ.Χ.)

- Καθαιρέθηκε και εξορίστηκε πέντε φορές εξαιτίας ισχυρής επιρροής των Αρειανιστών στην αυτοκρατορική αυλή (335, 339, 356, 362, 365)
- Συγγράφει τον Βίο κατά την τρίτη εξορία (356-357 μ.Χ.), ύστερα από το αίτημα μοναχών της Δύσης να πληροφορηθούν τα σχετικά με τη ζωή του Αντωνίου
- Θεωρείται έργο-ορόσημο για τη χριστιανική γραμματεία το οποίο λειτούργησε και ως πρότυπο για τη συγγραφή άλλων μοναστικών βιογραφιών
 - ❖ Πβ. Βασιλείου (2020: 157): «Η επιτυχία του έργου ήταν μεγάλη: είναι ενδεικτικό ότι σήμερα ο *Βίος του Αγίου Αντωνίου* σώζεται σε περισσότερα από 165 χειρόγραφα ενώ μέχρι το 373 είχαν ήδη εκπονηθεί δύο μεταφράσεις στα λατινικά και σε γλώσσες της χριστιανικής Ανατολής, τα κοπτικά, τα αιθιοπικά, τα συριακά κ.λπ.

Ο πολιτισμικός αντίκτυπος ήταν επίσης άμεσος και μεγάλος. Ο *Βίος του Αγίου Αντωνίου* διαμόρφωσε όχι μόνο τον τρόπο που θα γράφονταν οι βιογραφίες των αγίων στους κατοπινούς αιώνες, αλλά και τα χαρακτηριστικά της χριστιανικής αγιότητας, τον τρόπο που κατανοούσαν τους ασκητές χριστιανοί και μη, τους στόχους και τα μέσα που μετέρχονταν οι μεταγενέστεροι μοναχοί. Ακόμα και σήμερα το έργο παραμένει ένα από τα πλέον μεταφρασμένα του δυτικού κανόνα και συνεχίζει να επηρεάζει και να εμπνέει συγγραφείς, καλλιτέχνες και πιστούς.»

Αντώνιος (±251-356 μ.Χ.)

- Γεννήθηκε στην Κομά της Κάτω Αιγύπτου· μιλούσε κοπτικά, μια μετεξέλιξη της αιγυπτιακής γλώσσας, και δεν φαίνεται να γνώριζε ελληνικά. Προερχόταν από ευκατάστατη οικογένεια, αλλά μοίρασε την περιουσία του στους απόρους
- Μνημονεύεται ως ένας από τους πρώτους ερημίτες μοναχούς, και συχνά θεωρείται ιδρυτής της συγκεκριμένης μορφής του μοναχισμού
- Κατά τον βιογράφο του, ο Αντώνιος είχε το χάρισμα υπερφυσικών δυνάμεων και μπορούσε να κάνει θαύματα, όμως ο ίδιος τόνιζε διαρκώς πως αυτός απλώς προσευχόταν, τα θαύματα ήταν έργο του Θεού
- Πρότυπά του ο βιβλικός Ιώβ και ο Προφήτης Ηλίας

Βασικοί συγγραφικοί στόχοι

- Προβάλλει το ασκητικό ιδεώδες· παρακινεί περισσότερο κόσμο στον αναχωρητισμό και την ασκητική ζωή
- Ανάγει τον Αντώνιο σε ήρωα της Ορθοδοξίας
- Παρουσιάζει τη ζωή ενός αγίου και την ανωτερότητα του χριστιανισμού· κατ' αυτό τον τρόπο απευθύνεται τόσο στους χριστιανούς, προσβλέποντας στην ενίσχυση της πίστης του, όσο και στους εθνικούς, αποσκοπώντας στη μεταστροφή τους
 - ❖ «Οι “virtutes” των αγίων τεκμηριώνουν το ρόλο τους ως “διαιτητών” στα καθημερινά προβλήματα του ατόμου ή της κοινωνίας, ταυτόχρονα όμως και ως “μεσιτών” προς και εμπρός στον θεό πριν και μετά τον θάνατο [...]» (Markschies 2003: 591)
- Πβ. Βασιλείου (2020: 155-6): «Ο Αθανάσιος έγραψε το έργο του λίγο μετά τον θάνατο του Αντωνίου (356), κατόπιν αιτήματος των μοναχών της Δύσης, οι οποίοι ζητούσαν περισσότερες πληροφορίες για τον φημισμένο ερημίτη.

Με αφορμή τη ζωή του Αντωνίου, ο πατριάρχης συγκροτεί ένα πολυεπίπεδο κείμενο με πολλαπλές στοχεύσεις. Ισορροπώντας ανάμεσα στη βιογραφία και την εξωτική περιπέτεια, τη φιλοσοφική-θεολογική πραγματεία, την ψυχωφελή διήγηση και τη δαιμονολογία, ο Αθανάσιος συντάσσει, όπως πρώτος παρατήρησε ο Γρηγόριος Ναζιανζηνός, ένα εγχειρίδιο της αναχωρητικής ζωής σε αφηγηματική μορφή, απαντά στους πολλούς αντιπάλους του, οι οποίοι βρίσκονταν τόσο εντός της Εκκλησίας όσο και στην αυτοκρατορική διοίκηση, επανατοποθετεί τις παραδοσιακές-εθνικές αξίες στο πλαίσιο της χριστιανικής πνευματικότητας, και προτείνει στη θέση του μάρτυρα, ο οποίος είχε ξεπεραστεί εξαιτίας της θρησκευτικής πολιτικής του Κωνσταντίνου, έναν νέο τύπο χριστιανού ήρωα, τον ασκητή.»

Μοναχισμός (Markschies 2003: 590-1)

- Ο **μοναχισμός** «εμφανίστηκε τον 3^ο αι. έχοντας τις ρίζες του σε ασκητικά κινήματα της Συρίας, της Παλαιστίνης και της Αιγύπτου. Σε τελική ανάλυση ανάγεται σε τάσεις του τρόπου ζωής του Ιησού και σε υπαρξιακούς τύπους των αποστολικών χρόνων που διατηρούνταν κατά τον 2^ο αι. κυρίως στη Συρία υπό τη μορφή ασκητισμού οδοιπόρων και “εγκρατευτών”. Στο ίδιο μέρος εμφανίστηκε πιθανότατα και η λέξη ‘**μοναχός**’ για να δηλώσει τον άνθρωπο που ζει μόνος του (ο όρος ‘μοναχός’ ήταν μετάφραση της συριακής λέξης *ihidaya*). Άλλα θεμέλια της δημιουργίας του χριστιανικού μοναχισμού πρέπει να θεωρήσουμε πως ήταν επιπλέον το ιδανικό της φιλοσοφικής ζωής (“**ἄσκησις**”, “**ἀπάθεια**” κ.ο.κ.) καθώς και ιουδαϊκά ασκητικά κινήματα.

Στην Αίγυπτο εμφανίστηκε ένα δεύτερο και δραστικότερο κίνημα ασκητισμού, βασικό χαρακτηριστικό του οποίου ήταν η “ἀναχώρησις εἰς τὴν ἔρημον”, γι’ αυτό και οι οπαδοί του καλούνταν “ἀναχώρηται” ή “ἐρημίται”. Ένας διακεκριμένος εκπρόσωπος του αναχωρητισμού ήταν ο κόπτης **Αντώνιος** (ο Μέγας: 255-356), ο οποίος αποσύρθηκε στην ἔρημο περίπου το 275 μ.Χ. υπό την επίδραση του χωρίου Ματθ. 19:21 και επιδόθηκε στη νηστεία, αγρυπνία και προσευχή και σε μια ζωή σύμφωνη με την Αγία Γραφή. Μια κοινότητα ερημιτών που ήταν γνωστή και την επισκέπτονταν πολλοί ήδη στην Αρχαιότητα είναι τα Κελλία (σημ. Qoucour, περ. 60 χλμ. Νοτιοανατολικά της Αλεξάνδρειας)· από την κοινότητα αυτή έχουν ως σήμερα ανασκαφεί 1.500 κελλιά. Χωρίς άμεσο ανταγωνισμό εμφανίστηκε ένας δεύτερος τύπος μοναχισμού: ο κόπτης **Παχώμιος** († περ. 346 μ.Χ.) ίδρυσε γύρω στο 323/25 ένα “**Μοναστήριον**” στην Άνω Αίγυπτο που διεπόταν από κοινούς κανόνες συμβίωσης, κοινή λατρεία και κοινή εργασία. Σύντομα η μοναστική κοινότητα του Παχωμίου αυξήθηκε σε 7.000 μοναχούς που ζούσαν **κοινοβιακά**.

Ότι αυτή η τάση προκάλεσε το ενδιαφέρον επίσης και γυναικών αυτό το δείχνει ο Βίος της μεγαλύτερης αδελφής του Μ. Βασιλείου (Γρηγορίου Νύσσης, *Βίος Μακρίνης*). Μια εντυπωσιακή και ιδιαίζουσα μορφή μοναχισμού είναι ο μοναχισμός του “**στυλίτη**” μοναχού. Η μορφή αυτή ήταν διαδεδομένη στη Συρία και ανάγεται στον **Συμεώνα τον Πρεσβύτερο** († 459 μ.Χ.), ο οποίος μόνασε στις αρχές του 5^{ου} αι. επάνω σε έναν στύλο για πρακτικούς λόγους, αλλά με τον ιδιαίζοντα μοναχισμό του κατάφερε να αυξήσει το ρεύμα των επισκεπτών του. Μετά το θάνατό του κτίστηκε γύρω από το στύλο του στο Kal’at Sim’an κοντά στην Αντιόχεια μια τεράστια εκκλησία με ξενώνες για τους προσκυνητές. Στη Δύση η μετάβαση από τον ερημιτισμό των απομονωμένων μοναχών στον κοινοβιακό μοναχισμό που διατηρεί δεσμούς με την Εκκλησία σηματοδοτείται από τον **Μαρτίνο** της Tours στα τέλη του 4^{ου} αι.»

- Σημαντικό, λοιπόν, είναι να μπορούσε να διακρίνουμε τον αναχωρητικό από τον κοινοβιακό μοναχισμό

Επιδράσεις του Βίου

- Βίοι των Ελλήνων φιλοσόφων (Απολλώνιος Τυανέας, Πυθαγόρας, Πλωτίνος)
- Πλούταρχος (από εδώ δανείζεται τη διάταξη των περιεχομένων βάσει χρονικής ακολουθίας, και όχι θεματικής συνάφειας)
- Ρητορικά εγκώμια
- Βίοι προφητών, Αποστόλων, Μαρτύρων
- Παλαιά και Καινή Διαθήκη
 - ❖ Πβ. van Uytfanghe (2020: 349): «[Ό]ποιος επιθυμεί να επιχειρηματολογήσει με όρους προτεραιότητας, θα υποχρεωθεί εμπειρικά να διαπιστώσει ότι, σε σύγκριση με την πολυθεϊστική γραμματεία που έχει φθάσει ως εμάς, τα *Ευαγγέλια* αποτελούν, σε κάθε περίπτωση, τα αρχαιότερα σωζόμενα κείμενα ολοκληρωμένου αγιολογικού λόγου.»

- ❖ Ωστόσο, ο ίδιος μελετητής έχει εισηγηθεί τον όρο ‘**αγιολογικός λόγος**’ για να περιγράψει ένα γραμματειακό είδος που χαρακτηρίζει γενικώς την Ύστερη Αρχαιότητα: «Δεν είναι αληθινά απαραίτητο να είναι κανείς υπέρμαχος του δομισμού με τη σύγχρονη σημασία του όρου προκειμένου να αναγνωρίσει ότι, από την αυτοκρατορική εποχή και μετέπειτα –ταυτόχρονα, μάλιστα, στο περιβάλλον των πολυθεϊστών, των εβραίων και των χριστιανών–, κάνει την εμφάνισή του ένας αγιολογικός λόγος εν μέρει κοινός ο οποίος συνδέεται με εκείνο που ο Carl Schneider ονόμασε κοινή *Erlebnisstruktur* (δομή βιώματος) των ανθρώπων εκείνου του καιρού. Ο λόγος αυτός δεν ήλθε διόλου ως από μηχανής θεός, αλλά διαθέτει εν μέρει ρίζες και αντιστοιχίες στους προηγούμενους αιώνες (τόσο στον ελληνικό πολιτισμό όσο και στον εβραϊκό κόσμο). Εντούτοις, με δεδομένη την σημερινή κατάσταση των πληροφοριακών μας πηγών και μέχρις αποδείξεως του εναντίου, ο αγιολογικός αυτός λόγος αποτελεί, θεωρούμενος συνολικά, φαινόμενο πρωτίστως της αυτοκρατορικής εποχής και της Ύστερης Αρχαιότητας.» (Στο ίδιο, 351-2)
- ❖ Οπωσδήποτε, πρωταγωνιστές αυτού του «αγιολογικού λόγου» δεν είναι άλλοι από τους χριστιανικούς αγίους και τους παγανιστικούς θεϊκούς άνδρες

Προοίμιον

2. ἐπειδὴ δὲ ἀπητήσατε καὶ παρ' ἐμοῦ περὶ τῆς πολιτείας τοῦ μακαρίου Ἀντωνίου, μαθεῖν θέλοντες ὅπως τε ἤρξατο τῆς ἀσκήσεως, καὶ τίς ἦν πρὸ ταύτης, καὶ ὅποιον ἔσχε τοῦ βίου τὸ τέλος, καὶ εἰ ἀληθῆ τὰ περὶ αὐτοῦ λεγόμενά ἐστιν, ἵνα καὶ πρὸς τὸν ἐκείνου ζῆλον ἑαυτοὺς ἀγάγητε· μετὰ πολλῆς προθυμίας ἐδεξάμην τὸ παρ' ὑμῶν ἐπίταγμα.

3. Κάμοι γὰρ μέγα κέρδος ὠφελείας ἐστὶ καὶ τὸ μόνον Ἄντωνίου μνημονεύειν. Οἶδα δὲ, ὅτι καὶ ὑμεῖς ἀκούσαντες, μετὰ τοῦ θαυμάσαι τὸν ἄνθρωπον, θελήσετε καὶ ζηλῶσαι τὴν ἐκείνου πρόθεσιν· ἔστι γὰρ μοναχοῖς ἰκανὸς **χαρακτήρ** πρὸς ἄσκησιν ὁ Ἄντωνίου βίος. Οἷς μὲν οὖν ἠκούσατε περὶ αὐτοῦ παρὰ τῶν ἀπαγγελιάντων, μὴ ἀπιστήσητε, **ὀλίγα** δὲ μᾶλλον ἀκηκοέναι παρ' αὐτῶν νομίζετε· πάντως γὰρ κάκεῖνοι μόγις τοσαῦτα διηγήσαντο.

4. Ἐπεὶ κἀγὼ, προτραπεῖς παρ' ὑμῶν, ὅσα ἂν διὰ τῆς ἐπιστολῆς σημανῶ, ὀλίγα τῶν ἐκείνου μνημονεύσας ἐπιστείλω· καὶ ὑμεῖς δὲ μὴ παύσησθε τοὺς ἐνθένδε πλέοντας ἐρωτᾶν. Ἴσως γὰρ, ἐκάστου λέγοντος ὅπερ οἶδε, μόγις ἐπαξίως ἢ περὶ ἐκείνου γένηται διήγησις. [...]

46.1. Μετὰ ταῦτα κατέλαβε τὴν Ἐκκλησίαν ὁ κατὰ Μαξιμῖνον τὸ τηνικαῦτα γενόμενος **διωγμός**· καὶ τῶν ἁγίων μαρτύρων ἀγομένων εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἠκολούθησε καὶ αὐτός, ἀφείς τὸ μοναστήριον, λέγων· Ἀπέλθωμεν καὶ ἡμεῖς, ἵνα ἀγωνιζώμεθα κληθέντες, ἢ θεωρήσωμεν τοὺς ἀγωνιζομένους.

2. Καὶ πόθον μὲν εἶχε μαρτυρῆσαι· παραδοῦναι δὲ μὴ θέλων ἑαυτὸν, ὑπηρετεῖ τοῖς **ὁμολογηταῖς** ἔν τε τοῖς μετάλλοις καὶ ἔν ταῖς φυλακαῖς.

Πολλή τε ἦν αὐτῷ σπουδὴ ἐν τῷ δικαστηρίῳ,
ἀγωνιζομένους μὲν τοὺς καλουμένους ἐπαλείφειν εἰς
προθυμίαν, μαρτυροῦντας δὲ αὐτοὺς ἀπολαμβάνειν καὶ
προπέμπειν ἕως τελειωθῶσιν. 3. Ὁ γοῦν δικαστὴς, βλέπων
αὐτοῦ τε καὶ τῶν σὺν αὐτῷ τὸ ἄφοβον, καὶ τὴν εἰς τοῦτο
σπουδὴν, παρήγγειλε μηδένα τῶν μοναχῶν ἐν τῷ
δικαστηρίῳ φαίνεσθαι, μηδὲ ὅλως ἐν τῇ πόλει διατρίβειν.

4. Οἱ μὲν οὖν ἄλλοι πάντες ἔδοξαν κρύπτεσθαι τὴν ἡμέραν ἐκείνην· ὁ δὲ Ἀντώνιος τοσοῦτον ἐφρόντισεν, ὥστε καὶ μᾶλλον πλῦναι τὸν ἐπενδύτην, καὶ τῇ ἐξῆς ἔμπροσθεν ἐφ' ὑψηλοῦ στήναι, καὶ φαίνεσθαι τῷ ἡγεμόνι λαμπρόν. 5. Πάντων οὖν ἐπὶ τούτῳ θαυμαζόντων, καὶ τοῦ ἡγεμόνος ὀρῶντος, καὶ μετὰ τῆς τάξεως αὐτοῦ διαβαίνοντος, αὐτὸς ἀτρέμας εἰστήκει, δεικνὺς **ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν** τὴν προθυμίαν·

6. ηὔχετο γὰρ καὶ αὐτὸς μαρτυρῆσαι, καθὰ προεῖπον. Αὐτὸς μὲν οὖν λυπουμενῶ ἐώκει, ὅτι μὴ μεμαρτύρηκεν· ὁ δὲ Κύριος ἦν αὐτὸν φυλάττων εἰς τὴν ἡμῶν καὶ τὴν ἐτέρων ὠφέλειαν, ἵνα καὶ ἐν τῇ ἀσκήσει, ἣν ἐκ τῶν Γραφῶν αὐτὸς μεμάθηκε, πολλοῖς **διδάσκαλος** γένηται. 7. Καὶ γὰρ καὶ μόνον βλέποντες αὐτοῦ τὴν ἀγωγὴν, πολλοὶ τῆς πολιτείας αὐτοῦ ἐσπουδάζοντο ζηλωταὶ γενέσθαι. Πάλιν οὖν ὑπηρετεῖ συνήθως τοῖς ὁμολογηταῖς, καὶ ὡς συνδεδεμένος αὐτοῖς, ἦν κοπιῶν ἐν ταῖς ὑπηρεσίαις.

Μεγάλος Διωγμός (De Ste. Croix 2005: 147 κ.ε.)

- Ως Μεγάλος Διωγμός είναι γνωστός ο διωγμός που ξεκίνησε τον Μάρτιο του 303 μ.Χ. από τον αυτοκράτορα Διοκλητιανό και τερματίστηκε τον Απρίλιο του 311 μ.Χ. με κοινή απόφαση των συναυτοκρατόρων Γαλέριου, Λικίνιου, Μαξιμίνου και Κωνσταντίνου
- Στη Δύση ο διωγμός ήταν πολύ πιο ήπιος, καθώς εκεί διήρκεσε μόνο δύο χρόνια
- Ο Μαξιμίνος Δάιας (καίσαρας: 305 μ.Χ. κ.ε.: αύγουστος: 310-313), που κυβέρνησε στο ανατολικό τμήμα της αυτοκρατορίας, έμεινε γνωστός για την αντιχριστιανική του στάση

- Συνηθισμένα φαινόμενα εκείνων των χρόνων ήταν τόσο οι «**εθελοντές μάρτυρες**» (ιδίως στα χρόνια του Μεγάλου Διωγμού) όσο και οι χριστιανοί που διακονούσαν ομολογητές. Έτσι, λοιπόν, ενθουσιώδεις πιστοί της νέας θρησκείας προθυμοποιούνταν να μαρτυρήσουν χωρίς να υπάρχει ανάγκη. Για να το πετύχουν, συχνά προέβαιναν σε σκόπιμες και προκλητικές ενέργειες που προσέβαλλαν την ευσέβεια των εθνικών
- «Οι μάρτυρες ήταν οι ήρωες του χριστιανισμού, και το “βάπτισμα του αίματος” θεωρούνταν διαβατήριο για τον Παράδεισο.» (De Ste. Croix 2005: 149). Ο χριστιανισμός ως «θρησκεία μαρτυρίου»
 - ❖ Πβ. Dodds (1995: 208 υπ. 106): «Η ανταμοιβή του μαρτυρίου ήταν αξιοσημείωτη. Αν ο “ομολογητής” άντεχε το μαρτύριο και επιβίωνε, αποκτούσε σπουδαίο κύρος ανάμεσα στους ομοθρήσκους του· αν χανόταν, θα μπορούσε να περιμένει ότι θα γίνει αντικείμενο λατρείας και ότι θα έχει προνομιακή θέση ανάμεσα στους νεκρούς.»
 - ❖ «Ο χριστιανισμός κρίθηκε άξιος να ζήσει επειδή θεωρήθηκε άξιος να πεθάνει κανείς γι’ αυτόν. Είναι προφανές ότι ο Λουκιανός, ο Μάρκος Αυρήλιος, ο Γαληνός και ο Κέλσος ήταν, παρά τις απόψεις τους, εντυπωσιασμένοι από το θάρρος των χριστιανών απέναντι στο θάνατο και στο μαρτύριο.

Και αυτό το θάρρος πρέπει να αποτέλεσε την πρωταρχή πολλών προσηλυτισμών (ο Ιουστίνος είναι ένα παράδειγμα). Γνωρίζουμε από τη σύγχρονη πείρα των πολιτικών μαρτυριών ότι το αίμα των μαρτυριών πράγματι είναι η σπορά της Εκκλησίας, αρκεί βεβαίως να πέφτει η σπορά σε πρόσφορο έδαφος και να μην είναι πολύ πυκνή. Από την άλλη λίγοι ήταν οι παγανιστές μάρτυρες υπό χριστιανική κυριαρχία – όχι γιατί ο χριστιανισμός ήταν πιο ανεκτικός, αλλά γιατί ο παγανισμός ήταν τότε πολύ φτωχός για να αξίζει μια ζωή.»

- Κατά τον Μεγάλο Διωγμό, εκδόθηκε μια σειρά διαταγμάτων με τα οποία οι διοικητές της αυτοκρατορίας απαγόρευαν τη συλλογική άσκηση του χριστιανισμού (οι τελετουργίες θα σταματούσαν, οι εκκλησίες και τα βιβλία θα καταστρέφονταν). Σύμφωνα με τα πρώτα διατάγματα, όσοι απλοί χριστιανοί πολίτες παρέμεναν προσηλωμένοι στην πίστη τους στερούνταν του δικαιώματος να προσφύγουν στο δικαστήριο. Τα μέτρα αυτά, κατά κύριο λόγο, στόχευαν εναντίον της χριστιανικής λατρείας, όχι εναντίον των χριστιανικών φρονημάτων

- Εν συνεχεία, νέο διάταγμα διέταζε όλους τους κατοίκους της αυτοκρατορίας να θυσιάζουν στους θεούς, υπό την απειλή της θανατικής ποινής. Τα μέτρα εφαρμόστηκαν στην Ανατολή από τον Γαλέριο και τον Μαξιμίνο, όχι όμως στη Δύση. Στη Δύση, τον καιρό του προηγηθέντος διωγμού του Δέκιου (250 μ.Χ.), εκδίδονταν **πιστοποιητικά Θυσίας** στην Ανατολή, κατά την περίοδο του Μεγάλου Διωγμού, δεν φαίνεται να υπήρξε παρόμοια πρακτική
 - ❖ Η «δοκιμασία της θυσίας» αποτέλεσε μια βολική μέθοδο εξακρίβωσης της θρησκευτικής πίστης (υπενθυμίζουμε ότι η χριστιανική θρησκευτική πίστη απαγόρευε τις θυσίες ζώων). Γενικώς, δεν υπήρξαν πρόσθετοι μηχανισμοί των αρχών για να αποκαλύψουν χριστιανούς πολίτες

- Ένας διαδεδομένος τρόπος αποφυγής των δυσάρεστων συνεπειών για τους δοκιμαζόμενους χριστιανούς ήταν η εξαγορά εξαίρεσης από τη θυσία. Γνωρίζουμε ότι έστελναν στις προκαθορισμένες θυσίες εθνικούς ή δούλους για να τους αντικαταστήσουν
- Πβ. Dodds (1995: 170, υπ. 16): «Όσο για τα κίνητρα των διωγμών, διαθέτουμε λίγα στοιχεία. Σύμφωνα με ορισμένους ιστορικούς ήταν κυρίως ή αποκλειστικώς πολιτικά· σύμφωνα με άλλους, κυρίως θρησκευτικά. Όμως το ερώτημα είναι δύσκολο να απαντηθεί με ένα απλό “ή το ένα ή το άλλο”. Η περίπτωση του Χίτλερ θα έπρεπε να μας έχει διδάξει πώς ο θρησκευτικός ή ο φυλετικός **φανατισμός** μπορεί να συνδυασθεί αξεδιάλυτα με καθαρώς πρακτικά κίνητρα όπως η αναζήτηση αποδιοπομπαίων τράγων.»

78.1. Ἡμεῖς τοίνυν οἱ Χριστιανοὶ οὐκ ἐν σοφίᾳ λόγων
Ἑλληνικῶν ἔχομεν τὸ **μυστήριον**· ἀλλ' ἐν δυνάμει πίστεως
ἐπιχορηγουμένης ἡμῖν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ παρὰ Θεοῦ. Καὶ ὅτι
ἀληθὴς ἐστὶν ὁ λόγος, ἰδοὺ νῦν, μὴ μαθόντες ἡμεῖς
γράμματα, πιστεύομεν εἰς τὸν Θεὸν, ἐπιγινώσκοντες διὰ τῶν
ποιημάτων αὐτοῦ τὴν εἰς πάντα **πρόνοιαν**.

2. Καὶ ὅτι ἐνεργῆς ἐστὶν ἡ πίστις ἡμῶν, ἰδοὺ νῦν ἡμεῖς
ἐπειδομεθα **τῇ πίστει** τῇ εἰς τὸν Χριστὸν, ὑμεῖς δὲ
σοφιστικαῖς λογομαχίαις. Καὶ τὰ μὲν παρ' ὑμῖν τῶν εἰδώλων
φάσματα καταργεῖται, ἡ δὲ παρ' ἡμῖν πίστις ἐπεκτείνεται
πανταχοῦ. 3. Καὶ ὑμεῖς μὲν συλλογιζόμενοι καὶ σοφιζόμενοι,
οὐ μεταπίθετε ἀπὸ Χριστιανισμοῦ εἰς Ἑλληνισμόν·

ἡμεῖς δὲ τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν διδάσκοντες, φιλοῦμεν ὑμῖν
τὴν δεισιδαιμονίαν, ἐπιγινωσκόντων πάντων τὸν Χριστὸν
εἶναι Θεὸν, καὶ τοῦ Θεοῦ Υἱόν. 4. Καὶ ὑμεῖς μὲν τῇ καλλιεπείᾳ
οὐκ ἐμποδίζετε τὴν τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίαν· ἡμεῖς δὲ,
ὀνομάζοντες τὸν ἐσταυρωμένον Χριστὸν, πάντας διώκομεν
δαίμονας, οὓς ὑμεῖς φοβεῖσθε ὡς θεούς. 5. Καὶ ἔνθα τὸ
σημεῖον τοῦ σταυροῦ γίνεται, ἀσθενεῖ μὲν **μαγεία**, οὐκ
ἐνεργεῖ δὲ **φαρμακεία**.

❖ Πβ. Dodds (1995: 187-8): «Αν είχε ζητηθεί από κάποιον καλλιεργημένο εθνικό του δεύτερου αιώνα να διατυπώσει με λίγες λέξεις τη διαφορά ανάμεσα στη δική του άποψη περί ζωής και τη χριστιανική, ίσως απαντούσε ότι πρόκειται για τη διαφορά ανάμεσα στον **λογισμόν** και την **πίστιν**, ανάμεσα στην έλλογη πεποίθηση και στην τυφλή πίστη. Για εκείνους που ανατράφηκαν με την κλασική ελληνική φιλοσοφία, η *πίστις* σήμαινε τη χαμηλότερη βαθμίδα της γνωστικής λειτουργίας: ήταν η πνευματική κατάσταση των απαίδευτων, που πίστευαν διαδόσεις χωρίς να είναι ικανοί να δικαιολογήσουν την πεποίθησή τους. Από την άλλη μεριά, ο απόστολος Παύλος, ακολουθώντας την εβραϊκή παράδοση, είχε παρουσιάσει την *πίστιν* ως το πραγματικό θεμέλιο της χριστιανικής ζωής. Και εκείνο που εξέπλησσε όλους τους εθνικούς παρατηρητές, τον Λουκιανό και τον Γαληνό, τον Κέλσο και τον Μάρκο Αυρήλιο, ήταν η απόλυτη εμπιστοσύνη των χριστιανών σ' έναν αναπόδεικτο ισχυρισμό – η θέλησή τους να πεθάνουν για κάτι που δεν μπορεί να αποδειχθεί.

Για τον Γαληνό, έναν σχετικώς ευνοϊκό παρατηρητή, οι χριστιανοί διαθέτουν τις τρεις από τις τέσσερις κύριες αρετές: ανδρεία, σωφροσύνη και δικαιοσύνη· αυτό που τους λείπει είναι η *φρόνησις*, η λογική βάση των άλλων τριών. Για τον Κέλσο οι χριστιανοί είναι οι εχθροί της επιστήμης: μοιάζουν με τους κομπογιαννίτες που φωνάζουν εναντίον των γιατρών, αφού λένε ότι η γνώση είναι κακή για την υγεία της ψυχής. Αργότερα ο Πορφύριος φαίνεται να κατηγορεί με τον ίδιο τρόπο μια “άλογη και αβασάνιστη πίστιν”, ενώ ο Ιουλιανός αναφωνεί “Δεν υπάρχει τίποτε στη φιλοσοφία τους εκτός από μία λέξη: ‘Πίστευε!’” »

81.1. Ἐφθασε δὲ καὶ μέχρι βασιλέων ἢ περὶ Ἀντωνίου **φήμη**.
Ταῦτα γὰρ μαθόντες Κωνσταντῖνος ὁ Αὐγουστος, καὶ οἱ υἱοὶ
αὐτοῦ Κωνσταντίος καὶ Κώνστας οἱ Αὐγουστοί, **ἔγραφον**
αὐτῷ ὡς πατρί, καὶ ἠύχοντο λαμβάνειν ἀντίγραφα παρ'
αὐτοῦ. 2. Ἄλλ' οὔτε τὰ γράμματα περὶ πολλοῦ τινος ἐποιεῖτο,
οὔτε ἐπὶ ταῖς ἐπιστολαῖς ἐγεγήθει· ὁ αὐτὸς δὲ ἦν, οἷος καὶ πρὸ
τοῦ γράφειν αὐτῷ τοὺς βασιλέας.

3. Ὄτε δὲ ἐκομίζετο αὐτῷ τὰ γράμματα, ἐκάλει τοὺς μοναχοὺς, καὶ ἔλεγε· Μὴ θαυμάζετε, εἰ γράφει βασιλεὺς πρὸς ἡμᾶς, ἄνθρωπος γὰρ ἐστίν· ἀλλὰ μᾶλλον θαυμάζετε, ὅτι ὁ Θεὸς τὸν νόμον ἀνθρώποις ἔγραψε, καὶ διὰ τοῦ ἰδίου Υἱοῦ λελάληκεν ἡμῖν. 4. Ἐβούλετο μὲν οὖν μὴ δέχεσθαι τὰς ἐπιστολάς, λέγων οὐκ εἶδέναι πρὸς τὰ τοιαῦτα, ἀντιγράφειν· προτραπεῖς δὲ παρὰ τῶν μοναχῶν, ὅτι Χριστιανοί εἰσιν οἱ βασιλεῖς, καὶ ἵνα μὴ ὡς προῤῥιφέντες σκανδαλισθῶσιν, ἐπέτρεπεν ἀναγινώσκεισθαι.

5. Καὶ ἀντέγραφεν, ἀποδεχόμενος μὲν αὐτοὺς, ὅτι τὸν Χριστὸν προσκυνοῦσι, συνεβούλευε δὲ τὰ εἰς σωτηρίαν· καὶ μὴ μεγάλα ἡγεῖσθαι τὰ παρόντα, ἀλλὰ μᾶλλον μνημονεύειν τῆς μελλούσης κρίσεως, καὶ εἰδέναι, ὅτι ὁ Χριστὸς μόνος ἀληθῆς καὶ αἰώνιος ἐστι βασιλεύς. 6. Φιλανθρώπους τε αὐτοὺς εἶναι ἡξίου, καὶ φροντίζειν τοῦ δικαίου καὶ τῶν πτωχῶν. Κάκεῖνοι δεχόμενοι ἔχαιρον. Οὕτω παρὰ πᾶσιν ἦν προσφιλές, καὶ πάντες ἔχειν αὐτὸν ἡξίου πατέρα.

94.1. Ταῦτα τοίνυν τοῖς μὲν ἄλλοις ἀδελφοῖς ἀνάγνωτε, ἵνα μάθωσιν ὅποῖος ὀφείλει τῶν μοναχῶν ὁ βίος εἶναι, καὶ πεισθῶσιν, ὅτι ὁ Κύριος καὶ Σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς τοὺς δοξάζοντας αὐτὸν δοξάζει, καὶ τοὺς δουλεύοντας αὐτῷ μέχρι τέλους οὐ μόνον εἰς τὴν βασιλείαν ἄγει τῶν οὐρανῶν, ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα κρυπτομένους, καὶ σπουδάζοντας ἀναχωρεῖν, φανερους καὶ διαβοήτους διὰ τε τὴν **ἀρετὴν** αὐτῶν καὶ τὴν τῶν ἄλλων **ὠφέλειαν** πανταχοῦ ποιεῖ.

2. Ἐὰν δὲ χρεία γένηται, καὶ τοῖς ἐθνικοῖς ἀνάγνωτε· ἵνα κἂν οὕτως ἐπιγνῶσιν, ὅτι ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς οὐ μόνον ἐστὶ Θεὸς καὶ τοῦ Θεοῦ Υἱός· ἀλλ' ὅτι καὶ οἱ τούτῳ γνησίως λατρεύοντες, καὶ πιστεύοντες εἰς αὐτὸν εὐσεβῶς, τοὺς δαίμονας, οὓς αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες νομίζουσιν εἶναι θεοὺς, τούτους οἱ Χριστιανοὶ ἐλέγχουσιν, οὐ μόνον μὴ εἶναι θεοὺς, ἀλλὰ καὶ πατοῦσι καὶ διώκουσιν, ὡς πλάνους καὶ φθορέας τῶν ἀνθρώπων τυγχάνοντας, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν [...].

Βιβλιογραφικές παραπομπές

- Βασιλείου, Φ. *Βυζάντιο (324-451): Η ανάδυση μιας νέας αυτοκρατορίας*. Αθήνα: Εστία, 2020.
- Δεληγιαννάκης, Γ. Ν., επιμ. *Τι είναι Ύστερη Αρχαιότητα: Συναγωγή μελετών για τον υστερορωμαϊκό κόσμο*. Αθήνα: Ηρόδοτος, 2020.
- Dodds, E. R. *Εθνικοί και χριστιανοί σε μια εποχή αγωνίας: Όψεις της θρησκευτικής κοινωνίας από τον Μάρκο Αυρήλιο ως τον Μ. Κωνσταντίνο*. Μτφρ. Κ. Αντύπας. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1995.
- Graf, F. *Εισαγωγή στην Αρχαιογνωσία. Τόμος Β': Ρώμη*. Μτφρ. Δ. Ζ. Νικήτας. 2^η έκδ. Αθήνα: Παπαδήμας, 2003.
- Markschies, C. «Ο χριστιανισμός από τις αρχές του ως την Ύστερη Αρχαιότητα». Στο Graf, 577-92.
- De Ste. Croix, G. E. M. *Ο χριστιανισμός και η Ρώμη: Διωγμοί, αιρέσεις και ήθη*. Μτφρ. Ι. Κράλλη. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2005.
- van Uytfanghe, M. «Βίοι αγίων: Λογοτεχνικό είδος χριστιανικό ή υστερορωμαϊκό;» (μτφρ. Αι. Κόρολή). Στο Δεληγιαννάκης, 309-86.